

**BEATUS HOMO
QUI INVENIT
SAPIENTIAM**

ÜNNEPI KÖTET
TOMKA PÉTER
75. SZÜLETÉSNAPJÁRA

BEATUS HOMO QUI INVENIT SAPIENTIAM

.....

ÜNNEPI KÖTET TOMKA PÉTER
75. SZÜLETÉSNAPJÁRA

Kiadó: Lekri Group Kft.

Szerkesztette:

Csécs Teréz, Takács Miklós

Közreműködött:

Merva Szabina

Angol nyelvű összefoglalók fordítása:

Kovács Lajos

Technikai szerkesztés, borító:

Csongrádi Péter

Képfeldolgozás:

Tanai Csaba

ISBN 978-963-12-5188-3

Nyomdai kivitelezés: PALATIA Nyomda és Kiadó Kft.

AZ AVAR HATALMI KÖZPONTOK KUTATÁSTÖRTÉNETÉNEK KEZDETEI: TOMKA SZÁSZKY JÁNOS HUNNIA OCC. ABARICA CÍMŰ TÉRKÉPLAPJA 1751-BŐL

A Kárpát-medencében mintegy három évszázadig regnáló avar birodalom (567/568–822/895?) és különösen annak ma már a legendák világába vesző központja (*Regia Avarorum Hring*) régóta foglalkoztatja a történészek és a régészek fantáziáját. Az avar kagáni székhely kutatásának korai történetét vizsgálva egy figyelemre méltó tudománytörténeti tényt járok körbe. Eszerint már több mint száz esztendővel az avarsághoz köthető régészeti leletanyag azonosítása előtt,¹ a XVIII. század közepén megszületett Magyarország első történelmi és közigazgatási atlasza, Tomka Szászky János munkája, amely többek között egy különös feliratú térképet tartalmaz: *Hunnia Occ[identalis] Abarica per Pannoniam atque Daciam sec[ul]is VII. VIII. prorogata. Posonii 1751*. Tanulmányomban ezen térképlap létrejöttének a körülményeit, történeti és térképészeti forrásait, valamint a mai szakirodalomra gyakorolt hatását elemzem.

Mielőtt e szerteágazó témakör elemzésébe kezdenék, röviden utalnom kell a hazai történeti földrajz művelése során mindenkinél nagyobb tapasztalatot szerzett Györffy Györgynek (1917–2000) a történelmi atlasz készítésének kérdéséről az MTA Történettudományi Intézetében kifejtett véleményére. Az 1988 decemberében elhangzott előadásról megjelent füzet velős összefoglalását adja a kérdéskör kutatástörténetének, ahol az előadó a történetíró szemszögéből látja el módszertani tanácsokkal a térképes szemléltetéssel foglalkozó szakembereket. (Györffy 1991) Az elmúlt korokat idéző jelenségek térbeli elterjedését ábrázoló történelmi térkép iránti *legfőbb igénynek* nem a kivitelezés szépségét, hanem a tartalom *hitelességét* tekinti. E szempont érvényesítéséhez elsősorban a korabeli természeti-földrajzi viszonyok alaptérképként való hasznosítását ajánlja, melyhez számos kiegészítő információ párosítható (pl. okmányrészletek fakszimilében való közlése). Mágis érvényes megállapítása szerint „Az ember térképet eredetileg nem azért készített, hogy félretájékoztasson, hanem hogy tájékozódjon. Az első térképek a szóbeli vagy írásbeli földleírás szemléltetői voltak... Az első történelmi térképek és atlaszok humán iskolai oktatás számára készültek, főként a görög-római történet és a bibliai színtér ábrázolására. Ezt öleli fel a debreceni rézmetsző diákok által készített Oskolai Ó-Átlás

(1801). Ezt megelőzően azonban már Tomka-Szászky János készített 1750 körül magyar történelmi atlaszt: *Introductio in geographiam Hungariae antiqui et medii aevi* (Posonium 1781) címmel, 12 lapon.”²

Az írott történeti források térképes szemléltetése sokféle diszciplína hasznára szolgál, ezért sem véletlen, hogy már eddig is több tudományág kutatói foglalkoztak érdemben a térképek és atlaszok történetével. Ebben az esetben tényszerűen megállapítható: Rómer Flórisnak köszönhető, hogy Tomka Szászky János általunk is tárgyalt térképe az 1876-ban Budapesten rendezett VII. Nemzetközi Embertani és Ősrégészeti Kongresszus egyik kiadványának illusztrációjaként kiemelkedett a feledés homályából. Az avar korszakról készült Tomka Szászky-féle térkép erősen leegyszerűsített, rajzos változatát közli Rómer „HUNIA ABARICA PER PANNONIAM ATQUE DACIAM, POSONII 1751, studio Joannis Tomka Szászky” felirattal. (Rómer 1878, 46–48., 64., valamint 47. fig. 11.; idézi Makkay 1996, 17., 23. j.)

Az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában őrzött atlasz (OSZK Térképtár TA 35.) és egy szintén Tomka Szászkytól származó vázlatos történeti földrajzi munka (rövid nevén: *Introductio*) magyar fordítással (*Bevezetés az ókori és középkori Magyarország földrajzába*) és részletes magyarázó jegyzetekkel ellátott közlésére nemrég, 2004-ben került sor. Ekkor jelent meg a levéltáros-történész szerzőpáros, az azóta már a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának térképtárát vezető Török Enikő és az MTA BTK Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa, Tóth Gergely — szakmai berkekben mintaszerűnek értékelt — közös publikációja.³

TOMKA SZÁSZKY JÁNOS TÖRTÉNELMI
ATLASZÁNAK AVAR KORRA
VONATKOZÓ TÉRKÉPLAPJA

Tomka Szászky János (1692–1762) a pozsonyi evangélikus líceum rektora a magyar térképtörténet szempontjából egyedülálló történelmi és közigazgatási atlaszt alkotott 1750/1751-ben. Életrajzíróinak megállapítása szerint figyelemreméltó pályafutást mond-

hat magáénak: polgárosodott nemesi családból származott,⁴ alsóbb fokú tanulmányait (1700-tól 1709-ig) Zólyomban, Korponán, Füleken (a magyar nyelv elsajátítása végett) és Rozsnyón végezte. Középiskoláinak állomásai: Besztercebánya 1710-től (ahol az evangélikus gimnáziumban először lett Bél Mátyás tanítványa), időközben (1710-ben) a győri evangélikus líceumban fejlesztette tovább magyar nyelvtudását, majd Pozsony következett, ahol a pozsonyi evangélikus líceum élén a már említett polihisztor tudós, Bél Mátyás állt, aki a pietista pedagógiai elveket követve korszerű reformokat vezetett be az oktatásban. Tomka Szászky 1719-től már — a középkori peregrinációk újkori visszfényeként — Jénában filozófiát és jogot hallgatott, s ott is szerzett diplomát. Hazatérte (1724) után, tanári hivatásának kezdetén először a győri, majd a pozsonyi protestáns gimnáziumban tanított. A mesterének tekintett Bél Mátyás⁵ ezen a téren is hatott rá: a földrajz és a történelem tanítása során ő ugyanis nem csak szükségesnek tartotta, de tanártársainak elő is írta a térképek használatát. (Papp-Váry 2002, 130.) Tomka Szászky a hazai tapasztalatai⁶ és nemzetközi példák nyomán belátta (vö. Plihál–Hapák 2003), hogy nem áll megfelelő taneszköz a rendelkezésére, ezért vérbeli pedagógusként maga fogott neki egy addig hazánkban ismeretlen (ám Nyugat-Európában a XVI. századtól kezdve fokozatosan elterjedő) kartográfiai műfaj, a történelmi atlasz meghonosításának. Kreatív gondolkodású alkotóként célkitűzése csakis úttörő vállalkozás lehetett, melynek eredménye a magyar föld történelmét térképeken bemutató húszoldalas *Parvus Atlas Hungariae* lett. Az egymás után folyamatosan, de nem időrendi sorrendben elkészülő térképlapjait (mely kérdésre a későbbiekben még visszatérek) 1750-re és 1751-re keletkezte, s Pozsonyban jelent meg Zeller Sebestyén rézmetszőmester közreműködésével. A térképekből hatot — már jóval az elhunyt után (1781-ben) — az ő neve alatt kiadott *Introductióban* is fölhasználtak. (Papp-Váry–Hrenkó 1989, 98–99.; Szathmáry 1998, 121.; Papp-Váry 2002, 130–131.; Török 2004, 8.)

Rátérve az esettanulmány tárgyára: a festett rézmetszet lapokból álló, 19,5x15 cm-es méretű atlasz egyik térképlapja (1. kép) azt a teljes Kárpát-medencét magában foglaló Avar Kaganátust ábrázolja, mely „Az avar Nyugat-Hunnia, mely a VII. és VIII. században Pannóniában és Dáciában terült el. Pozsony 1751.” címet viseli. (Tomka Szászky 2004, 42–43.)

Tóth Gergely álláspontja e térképlap forrásairól úgy foglalható össze, hogy az avar állam tagozódását Dado-gós Notker (Notker Balbulus) Szent Gallen-i szerzetes, középkori krónikás Nagy Károly életrajzi kötete (a IX. század végén keletkezett *Gesta Caroli Magni*) alapján dolgozta ki; ám a benne megfigyelhető topográfiát (a hagiák elhelyezkedését és elnevezésüket) nagyrészt az atlasz 1751-es elkészülte előtt csupán néhány évvel korábban, 1746-ban megjelent Anonymus *Gesta Hungarorum* című munkájából merítette. (Tomka Szászky 2004, 24.)

A majd' két évtizeddel Tomka Szászky János halála után, 1781-ben napvilágot látott latin nyelvű *Introductio* II. rész II. fejezetének első két pontjában (Tomka Szászky 2004, 42–43., 49–50., 79–90. jegyz.) általános leírását adja az általa következetesen *avar Nyugat-Hunnia* néven leírt kaganátusnak (az ide vonatkozó forrás teljes szövegét a Függelék tartalmazza):

„II.§. Avar-Hunnia kilenc hagiára, avagy kerületre oszlott fel, s ezek közül mindnek volt a közepén egy-egy hring ('gyűrű').

1. Ezeknek a hringeknek a kerülete 50 ezer lépés volt, sáncfalát tölgy- és bükkfacölöpökkel erősítették meg; ez a sánc 20 láb széles és 20 láb magas volt. Ezen belül voltak a városok.
2. 20 német mérföldre álltak egymástól: közöttük nemcsak falvak és szállások voltak, hanem őrszemek leshelyei is, melyek olyan rend szerint voltak elhelyezve, hogy a trombiták zaját könnyen meghallhatták.”

A fenti idézet forrását Tóth Gergely (az *Introductio* általa jegyzetelt részében) Szádeczky-Kardoss Samu kutatásai nyomán a fent már említett történeti elbeszéléssel azonosította.⁷ (Tomka Szászky 2004, 49., 82. jegyz.)

Szádeczky-Kardoss fordításában a heginekre vonatkozóan (Szádeczky-Kardoss 1998, 290–291.) — egy rövid tartalmi összefoglalást követően: Notkerus Balbulus I 34, II 1, Glossar A I 235–236; részletek Werinbertus barát apjának, Adalbertusnak az elbeszélése alapján, aki ura, Keroldus (Gerold) oldalán részt vett mind a hun (avar), mind a szász, illetőleg szláv háborúkban. Adalbertus igen öreg korában a még kisgyermek Notkerust (Notkert, a későbbi Sankt Gallen-i szerzetest) oktattatta, s többek között saját katonai tapasztalatairól és személyes élményeiről is mesélt neki — szó szerint az alábbiakat olvashatjuk:

„A hunok földjét (...) 9 kör övezte... Kilenc hegin szolgált erődítésül... Egy-egy kör(gyűrű) olyan széles volt, azaz akkora területet foglalt magába, amennyi a távolság Zürich erődje és Konstanz között; úgy ácsolták tölgy-, bükk- és fenyőtörzsekből, hogy egyik szélétől a másik széléig 20 lábnyira terjedjen, s ugyanilyen magasra emelkedjék. Közül az egészet a legkeményebb kövekkel vagy pedig tartós iszapagyaggal töltötték meg. A sánc(ok) felületét teljes egészében gyepfűvel fedték be. Ezek szélei között, miként látni szoktuk, visszanyesett és előre nyúló fácskákat ültettek, s ezek törzsei és levelei lombozatot alkottak. Eme sáncok között a falvak és a majorságok úgy helyezkedtek el, hogy egyiktől a másikig az emberi hang hallható legyen. Az említett épületekkel szemben a bevehetetlen falak közibe nem éppen széles kapukat képeztek ki, s ezeken át nemcsak a kijebbi lakók, hanem a beljebbi élők is ki szoktak vonulni rablóvállalkozások végrehajtása céljából. Az elsőhöz hasonlóan kiképzett második

körgyűrűtől a harmadikig a távolság 20 német mérföld volt, ami 40 itáliai mérföldnek felel meg. Hasonló volt a távolság a többi körgyűrűk között egészen a kilencedikig, bár persze ezek, egyik a másikkal rendre jóval rövidebbek voltak. Egyik körgyűrűtől a másikig a birtokok és a lakóhelyek mindenféle úgy voltak elrendezve, hogy ezek az egyes pontok között a mindenféle dolgokról hírt adó kürtjelek észlelhetők legyenek. Ezekbe az erődtítményekbe gyűjtötték kétszáz, sőt több éven át a nyugati népek mindenféle drágaságait...”

Szádeczky-Kardoss Samu e rész fordításához fűzött kommentárjában (Szádeczky-Kardoss 1998, 291.) arra figyelmeztet, hogy „A szöveg latinsága annyira rossz, a klasszikus stilizálástól messze vetemedett, hogy biztos fordítását adnom aligha sikerült. Főleg annál a részletnél fanyalodtam határozott interpretáció helyett az értelem találgatására, amely a sánchoz tartozó fácskák ültetéséről szól.”

Tekintsünk el egyelőre attól a nemzetközi szakirodalomban általánosan elfogadott véleménynek az igazságtartamától (amelyet egyébként én is osztok), hogy „Abban ma minden kompetens szakember egyetért, hogy az egész avar birodalmat körbefogó kilenc falgyűrű legendás, tényleges alapot nélkülöző fantázia-termék, a Nagy Károly köré szövődő mondanakör egyik eleme.” — ugyanis így folytatja: „Benne azonban valószínűleg a történeti valóság egyes elemei is fellelhetők.” (Szádeczky-Kardoss 1998, 291.) Csupán e miatt a lakonikus kiegészítés miatt vizsgáljuk meg — a fenti megállapítástól függetlenül — magát a térképet.

„Az avar Nyugat-Hunnia...” c. térkép (Tomka Szászky 2004, 24., 8. térkép.) jelkulcsa két piktogramot tartalmaz: az első (*Prospectus Hringi*) egy téglalap alakú, négy sarkán egy-egy kerek toronnyal ellátott erődtítményt ábrázol, s mind a négy oldalának közepén egy-egy kapunyílás látható; a második jel (*Ichonographia Hringi*) ugyanennek az erődtítménynek a felülnézeti képét mutatja. Érdemes megemlíteni, hogy az atlasz térképei közül egyedül ennél az egynél szerepel *lépték*, amely 30 német mérföldes távolságot jelöl 5 mérföldenként való beosztással: *Scala 30 Mill. Germ. quorum 15 in uno Gradu*.⁸ Tomka Szászky következetes maradt a forrásként használt Notker-szöveg általa értelmezett verziójához (vagyis nem koncentrikus köröknek, hanem egymás mellett levő körgyűrűknek, az egyes ’tartományok’ (hagiák) középpontjaiban elhelyezkedő erőddel (heginekkel) képzelte el az avar birodalom belső felosztását). Ezért is igyekezett egymástól (mintegy) 20–20 mérföldnyi távolságra elhelyezni a kilenc hegint (a térképet megvizsgálva, valójában átlag 22,5 mérföldre tette őket). Csupán az érdekesség kedvéért és nagyon óvatosan jegyzem meg, hogy — összevetve a Tomka Szászky-féle térképen feltüntetett léptéket a jelenkori térképek pontosan ismert távolságadataival — egy német mérföld mai mértékegységben kifejezve kb. *nyolc kilométert* tenne ki.⁹ Ezek alapján megállapítható, hogy Tomka Szászky térképén az egyes heginek

egymástól átlag kb. 160–180 kilométerre lettek elhelyezve a térképen.

Érdekes apróság, hogy minden egyes hegin minden közvetlenül mellette levővel össze van kötve egy-egy dombsorra emlékeztető keskeny és mindig pontosan a heginek kapujáig vezető sávval. Ez a kartográfiai ábrázolás ugyan Tomka Szászky atlaszának egyetlen más térképén sem köszön vissza, ám itt ez legnagyobb valószínűséggel *útvonalhálózatként* értelmezhető; bár elképzelhető más magyarázat is: ez a *kapcsolatháló* annak az *Introductió*ban említett (egyébként teljesen hitelesnek tűnő) információnak a térképes szemléltetése, hogy az egymással kürtjelekkel kommunikáló pontok (heginek) között hol lehettek az őrszemek leshelyei, azaz hol voltak az útmenti őrhelyek.

Az ősrégész Makkay János 1996-ban kísérletet tesz az egyes tartományok központjaiként szolgáló erőddök lokalizálására:¹⁰ „Szászky Hungária területén kilenc négyszög alakú és hatalmas avar sánctípusú, szögletes hringust helyezett el: kettőt a nyugati gyepűre (*Hringus Occidentalis Vindobona* és *Hringus Occidentalis*), egyet a Vág völgyébe északra (*Hringus Septentrionalis*), egyet a Hímesudvar vidékére (*Hringus Septentrionalis*), egyet Doboka vidékére (*Hringus Orientalis*), egyet Gyoma tájára (*Hringus Orientalis*), Keve várához (*Hringus Meridionalis*)¹¹ (...) Végül egyet Budára és Pestre telepített, és neve lett *Hringus Metropolitensis in Hagia Budae et Olpar*.”

Mielőtt azonban tovább haladnánk a térképértelmezés rejtelseiben, igazat kell adnunk Tóth Gergelynek, aki szerint a Sankt Gallen-i szerzetes „Merész elgondolása azonban eleve hibás szövegértelmezésen alapul. Notker gesztájában ugyanis ezek a gyűrűk valójában egyre szűkebb méretű „koncentrikus köröknek” értendők, tehát nem különálló erődtítmények, ahogy azt Tomka Szászky gondolta. Emellett az általa használt hagia szó (a hegin ’kerítés’ szóból) valójában csak a ’gyűrű’ szinonimájaként szerepel a Notker-szövegben (hegin alakban), s egyáltalán nem jelent valamiféle ’tartományt’.” (Tóth 2004b, 24.) Másrészt Tóth Gergely arra is felhívta személyes konzultációnk során a figyelmet — itt is megköszönöm neki a szíves szóbeli megjegyzését —, hogy a *hagiák* középpontjaiban elhelyezkedő *hringek* feltűnően szimmetrikus rendben láthatók az avar birodalom térképlapján. További kommentárt nem fűzött hozzá, ám egy az *Introductió*ban olvasható mondat tovább lendítheti gondolatmenetünket:

„III. §. A történetírók és a földrajzi helyek tanúságait követve Ausztriában, Magyarországon és Erdélyben felfedeztem a hagiák bizonyos nyomait, melyekből a következő időszakban az Ausztriai Őrgrófság és a morva hercegségek kifejlődtek.” (Tomka Szászky 2004, 42.)

Tóth Gergely azt tartja erről az állításról: „Megfordítva a dolgot: [Tomka Szászky] úgy vélte, hogy a

'morva hercegségek', azaz az Anonymus-féle hatalmi központok eredete az avar korig nyúlik vissza. Hogy melyek azok a 'bizonyos nyomok', melyek alapján Tomka Szászky a 'hagiákat' felfedezte, nem derül ki." (Tóth 2004a, 10.) Talán közelebb juthatunk e részleteiben kifejtetlenül maradt közlés eredetéhez, ha megvizsgáljuk, milyen térképes forrásokra támaszkodhatt, illetve milyen személyes tapasztalatok állhattak rendelkezésére történelmi atlaszának készítésekor? Avagy ennek a ma már több mint 250 évvel ezelőtt összeállított atlasznak a térképlapjai csupán mint tudománytörténeti kuriózumok vagy csak mint historiográfiai-kartográfia-történeti források tarthatnak számot figyelmünkre? (Körmendi 2005, 495.)

A kérdés további vizsgálatánál nem szabad megfeledkeznünk arról a fent már említett tényről, hogy Tomka Szászky János *Bél Mátyás* (1684–1749) pozsonyi tanítványa volt. (Tóth 2007b, 192–193.) A Magyar Királyság északnyugati végeit Tomka Szászky mindenki másnál alaposabban ismerhette, hiszen még mint győri rektor, ő készítette és küldte el 1730 tavaszán mestere számára a magyarországi vármegyeleírások összesítését szolgáló *Notitia Hungariae novae historico geographica* (Tóth 2007a) részének szánt, Győr vármegyére vonatkozó leírást. (Török 2004, 7.; Tóth 2007b, 192. 79. jegyz.) Valószínűleg egykori tanára hívta föl Tomka Szászky figyelmét *Anonymus Gesta Hungarorum* című regényes gesztájára, amelyet 1746-ban egy forrásgyűjtemény, a *Scriptores rerum Hungaricarum* részeként tett közzé Bécsben *Joannes Georgius Schwandtner*, és amelyhez maga Bél Mátyás írt előszót —, ám korai halála miatt már nem vehette kézbe a század derekán Pozsonyba költöző egykori kedves tanítványa, Tomka Szászky egyetlen ott készült térképlapját sem. (Tóth 2004a, 9–11.; Tóth 2012, 241., 107. jegyz., 242., 118. jegyz.)

Annak érzékeltetésére, hogy egyáltalán mit is tartottak a tudományokban jártas kortársak az avarokról, érdemes felidézni, hogyan foglalta össze az *avar* címszót Bod Péter (1712–1769) református lelkész. A Tomka Szászky Jánoshoz hasonló pedagógiai vénával megállt erdélyi irodalomtörténész és kartográfus egy kéziratban maradt művében (*A magyar ABC*, Nagyenyed, 1738) az órá is nagy hatást gyakorló Bél Mátyás műve (*Adparatus ad Historiam Hungariae*) alapján így fogalmazott: „Avarok = régi magyarok, akik Krisztus után 564-ben jöttek be Keletről Európába a Kaspi Tenger környékéről, és akik a Duna és Magyarország környékén laknak addig, ameddig Nagy Károly nem pusztítja őket el 791-ben (...) Királyaikat bánoknak vagy kagánoknak nevezték. I. Kagán Krisztus után 568-ban elfoglalta Dáciát és Pannóniát, dinasztíája pedig IX. Kagánig tartott. Hunoknak is hívták, de magukat az Abarisok után nevezték el.” (Gudor 2010, 170., 36. jegyz.)

Érdemes megfigyelni, hogy ezen avarok vezető rétegéhez köthető — a térképen aránytalanul nagy piktogramokkal jelölt — hringek/heginek mindegyike

egy-egy (kisebb-nagyobb) folyóra van illesztve, tehát mindig mindkét partra támaszkodva¹² ábrázolta őket Tomka Szászky János. Egy ilyen erődtípus avar kori létezése régészeti szempontból eleve *megkérdőjelezhető*, mivel ebben az időszakban legfeljebb a folyók egyik oldalára támaszkodó, nagyméretű sáncokkal-árkokkal körbevett erődtípusok voltak használatban (bár más korokban sem lenne ez szokványos megoldás).

Az avar birodalmat ábrázoló térképen a Tomka Szászky által elképzelt szimmetrikus rend megformálásának lépései a következőképpen rekonstruálhatók. Elsőként mindenképp a központi hring helyét kellett rögzítenie. Kiindulópontként adott volt számára a Bonfini által is megörökített történet (Bonfini 1.9.160. skk.); innen van némi, bár természetesen megalapozatlan elképzelésünk, hogy hol volt „*Az a hely, ahol Kagán király a széket tartani szokta*”: az egykori Aquincum, a középkori Sicambria (Óbuda), melynek kőből épített amfiteátrumai minden későbbi korszak számára megfeleltek uralkodói székhelyként. Ezután már nem volt más dolga a XVIII. század derekán alkotó térképésznek, minthogy a Nagy Károly életére vonatkozó forrásból számára logikusan adódó, azaz a saját elméletének megfelelően értelmezett, egyenlő (átlag '20 német mérföldes') távolságonként körzővel kiszkeressze a kagáni székhelyet körülölelő másik hat hegint, s végül e körkörös védelmet biztosító beosztástól keletre — feltehetőleg szintén körző segítségével — a kilencben megjelölt számhoz még hiányzó két hring helyét.¹³

Szakmailag megalapozott vélemények szerint Tomka Szászky János a *Magyarország, avagy Turcia, nyolc kapitányságra felosztva* című térképén (Tomka Szászky 2004, 26., 10. térkép) a honfoglaló magyarság megtelepedési folyamatát nagyrészt Anonymus alapján rekonstruálta. (Papp-Váry–Hrenkó 1989, 99.; Papp-Váry 2002, 131.; Tóth 2004a, 9.) Ez a térkép (7. kép) a rajta feltüntetett évszám (1750) szerint mindenképpen *korábban* készült, mint az itt tárgyalt, *Az avar Nyugat-Hunniá, mely Pannóniában és Daciában terült el* című metszet¹⁴ (1. kép), valamint a magyar honfoglalás előestéjét visszatükröző *Nagy-Morvaországnak Nyugat-Hunniában elterülő része* című.¹⁵ (2. kép)

Ez az apró, de evidens észrevétel azért is fontos számunkra, mert alátámasztja Tóth Gergelynek azt a megállapítását, hogy a már elkészült térképen szereplő feliratok 'ismeretében' igazíthatta Tomka Szászky az egyik vagy másik (időrendben korábbi korszakot tükröző) térképén szereplő némely tartomány elhelyezkedését, illetve annak elnevezését — mintegy a történelmi folyamatosságot is érzékeltetve ez által. Példának hozza — hogy csak az avar kori térképre koncentráljak — a hagiákat: „az Anonymusnál olvasható Hungu (Ungvár) várából (An. 13.) visszamenőlegesen megteremti 'Hungu hagiáját', Bihar (Bihar) várából (An. 19–20.) 'Bihar hagiáját'.” (Tóth 2004b, 24.) „Ha pedig összehasonlítjuk a 'Nagy-Morvaországot' ábrázoló 9. térképpel, azt láthatjuk, hogy a hagiák és a morva 'fejedelemségek'

határai — mely határvonalak persze csupán Tomka Szászky alkotó képzeletét dicsérik — jórészt még fedik is egymást.” (Tóth 2004a, 10.)

Mindebből az a megalapozott következtetés vonható le, hogy a most bemutatott három térkép *elkészülésének tényleges sorrendje* a kronológiai sorrendhez képest éppenséggel *fordított* volt, melyek aztán az atlasz nyomdai összeállításakor nyerték el a valós időrendnek megfelelő helyüket.

EGY INSPIRÁLÓ KUTATÁSI VONAL: VOLT-E RÓMAI KORI ELŐZMÉNYE AZ AVAR HRINGEKNEK?

A kalocsai Főszékesegyházi Kincstár állományában megtalálható Tomka Szászky János: *Introductio in Geographiam...* (Pozsony, 1781) című könyve,¹⁶ amelyből Szathmáry Tibor illusztrációként épp a „Hunnia Occ. Abarica” című térképlapot hozza példának, és látja el az alábbi képaláírással: „Tomka Szászky János a Kárpát-medence 6. és 7. századi (sic!) állapotát bemutató térképe a cataunumi csata után és a magyarok bejövetele előtti időszakról”, majd egyenesen arra a következtetésre jut, hogy „Felfedezhetjük azt a tíz (sic!) római castrumot is, amelyeket a népvándorlás korában továbbra is használtak.” (Szathmáry 1998, 120.) A képaláírás akaratlan elírásaitól(?) egyelőre eltekintve arra viszont alkalmasnak tűnik ez a mondat, hogy — mintegy ötletadó mellékszálként — áttekintsük a térképen megjelölt helyszínek mint avar kori hringek és az esetleg ugyanott korábban meglévő római kori erődtítmények között feltételezett összefüggést.

Tomka Szászky János minden bizonnyal ismerete Luigi Ferdinando Marsigli (1658–1730) 1726-ban Amszterdamban megjelent monumentális művét.¹⁷ A bolognai születésű gróf kiváló hadmérnökké képezte magát, s az osztrák hadseregben futott be magasra ívelő karriert. Témánk szempontjából nem érdektelenül, kartográfusként is fontos szerepet játszott a visszafoglaló háborúkat lezáró 1699-es karlócai béketárgyalások során. A XVII/XVIII. század fordulóján (többek között a Duna mentén) készített gondos terepfelmérései segítségével szinte nyomon követhető, hogy volt-e tudomásuk a kortársaknak jelentősebb római kori erődtítmésekről azoknak a helyszíneknek közelebbi vagy távolabbi környezetében, ahová majd Tomka Szászky a maga pontosan negyed évszázaddal később megjelent térképén elhelyezte a kilenc avar kori hegint. Marsigli gróf minden olyan jelenséget rögzített gyakori utazásai során, amelyek alapján Bécs környékétől egészen a Duna fekete-tengeri torkolatáig vizsgálódva egyetlen térképlapra (*Theatrum Antiquitatum Romanarum in Hungaria*) sűrítette a teljes Kárpát-medence római kori katonai emlékeinek helyszíneit. (Deák 2004, 65–68., 66., 23. kép; Deák 2005, DVD-Katalógus K 76.; Deák 2006, 223., 388–389., K 76.) A vízrajzi-történelmi-geográfiai jelenségek között felmérte a rómainak tartott romokat, földvárakat, földműveket: a szakirodalomban gyakorta idézett pentelei őrtornyok mellett az ő nevéhez fűző-

dik a nevezetes Csörsz-árok(rendszer) nyomvonalának elsőként való térképes ábrázolása is. Tomka Szászky — ha egyáltalán hasznosította ezeket a térképeket — bizonyára felfigyelt a rómaiak által Danubius-nak nevezett határfolyó minden korszakban kiemelkedően fontos szerepére, s a limest alkotó erődtítmények sorozata is készíthette egynémely avar kori hatalmi-közigazgatási központ lokalizálására.

Mindazonáltal, mai ismereteink alapján a Tomka Szászky által kilenc, heginnek meghatározott helyszínből négyet eleve kizárhatunk az esetleg római előzményekkel rendelkező avar kori központok listájáról: ilyen az, amelyik jóval a Barbarikumon is *túl* helyezkedik el (*HRINGUS SEPT.*, *HAGIA NITRAVAE* központja: a Vág-folyó völgyében, Nyitra területén), vagy az egykori Dácián is *innen* (*HRINGUS SEPT.*, *HAGIA HUNGV* központja: a Tisza felső folyásánál, Ungvártól délnyugatra), illetve a Tiszántúlon van jelölve (*HRINGUS ORIENT.*, *HAGIA BIHOR* központja: a Maros völgyében Bihar területén); ezeken a helyeken történeti okokból föl sem merülhet római castrum léte. (Visy 1989; Mócsy–Fitz 1990, 94–103.; Tóth 1996; Visy 2003) A Duna alsó folyásánál feltüntetett piktogram első látásra ugyan szóba kerülhetne (*HRINGUS MERID.*, *HAGIA HOROM* központja: Viminacium távolabbi szomszédságában, Temesvár helyén), de mivel az antik erőd a Duna jobb partján található, másrészt Tomka Szászky a maga piktogramját jól láthatóan balpartra, a Temes egyik ágára helyezte, sőt az *Introductio* szerint „Temesvár helyén épült”, emiatt ez a helyszín is jogosan esik ki a látókörünkől. (Tomka Szászky 2004, 43., III. §. IV.)

Két helyen viszont nagy valószínűséggel megfigyelhető a római kori erődtítmény és a Tomka Szászky-féle heginek talán nem véletlen egybeesése: az egyik a *HRINGUS METROP.*, *HAGIA BUDAE ET OLPAR* központja, az *Introductio* szerint: „Buda központi hringje a budai és pesti mezőn feküdt, s a nép vezetőinek, a kagánoknak adott szállást”; a másik ilyen eset: az egykori *Dacia Superior* tartományban a *HRINGUS ORIENT.*, *HAGIA ULTRASILVANIAE* központja, amely Tomka Szászky leírása szerint a Szamosnál volt; és mai ismereteink szerint pontosan itt helyezkedett el a római castrum *Porolissum*.

Ami a Dunántúlon, az egykori *Pannonia* tartomány területére eső további hegineket illeti: *HRINGUS OC-CID.*, *HAGIA VINDOMINAE* központja: Carnuntum romjai, valamint Vindomina avagy Faviana közelében; pontosabb lenne inkább Vindobona/Bécs városát említeni, így ennek a helyszínnak a kiválasztásánál akár szerepet is játszhattak a római kori előzmények.

A másik ilyen eset, a *HRINGUS OC.*, *HAGIA SABARIAE* központja a Mura völgyében a Drávától délre elhelyezkedő Poetovio/Ptuj közelében van ugyan jelölve, de semmiképp nem azonosítható vele a köztük levő jelentős földrajzi távolság miatt. A *HRINGUS MERID.*,

HAGIA TETEL központja a Duna két partján, a Dráva torkolat előtt látható, ahol több olyan kisebb erőd, római tábor működött, mint Lugio, a mai Dunaszekcső; valamint Altinum/Kölked; ám ezek alapján sem jelenthető ki teljes bizonyossággal, hogy miattuk került volna sor a déli hring itteni kijelölésére; bár lehet, hogy ez is a véletlen műve volt.

Összegezve a kalocsai kiadvány félresikerült képalírása nyomán felmerült kérdésre adható válaszomat: a Kárpát-medencében fennmaradt római kori erődítmények, illetve városi települések romjai feltehetően csak kevés, a kilencből legfeljebb három esetben (Vindobona, Aquincum, Porolissum) játszhattak szerepet a Tomka Szászky János által feltételezett avar kori központok helyének kijelölésénél — ha ez a szempont egyáltalán fölmerült nála.

Ezzel a megállapítással el is vághatnánk a kutatás e mellékszálát, ha az ördög ügyvédje nem tenné föl azt a probléma fonákjára vonatkozó kérdést: Maga Tomka Szászky milyen római korra utaló településneveket vont be egy-egy általa tartományként jellemzett hagia leírásakor? És ekkor már változik ez az arány (az alábbiakban csak a bizonyosan római múltta is visszatekintő településeket emelem ki dőlt betűvel): I. Vindomina hagiája: központja *Vindomina* (*Vindobona/Faviana/Bécs*), felsorolva a települések között *Campus Hibase/Ybbsfeld*; II. Savaria hagiája: központja *Savaria*, felsorolva *Pettovia*; III. Titel hagiája: központja Titel; felsorolva Szekcső [*Lugio*]; IV. Haram hagiája: központja Haram, felsorolva *Constantiola, Traianus hídjá*; V. Ultrasilvania hagiájában *Ulpia Trajana* romjai; VI. Bihar hagiájában nincs római korra utaló név; VII. Ung hagiájában sincs; VIII. Nyitra hagiájának központja Nyitra, felsorolva *Anduetium romjai*; IX. Buda és Alpár hagiájának központja Buda/ *Sicambria* [az egykor *Aquincum*], települései között *Scaurunum/Győr, Potentiana*¹⁸ és Százhalom [egykor *Matrica*]. Ebben az értelemben viszont már nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy Tomka Szászky János nem vette volna figyelembe — ha nem is mindig a hagia központjaiként értelmezett hringek előzményeire vonatkozóan — az adott vidék római kori előzményeire utaló településtörténeti emlékeket.

TOMKA SZÁSZKY JÁNOS MAGYAR HONFOGLALÁS KÖRÜLI TÉRKÉPEINEK 'DÉDUNOKÁI'

Zárógondolatként és összefoglalásképpen — s talán némi kitekintéssel az elkövetkezendő kutatási irányokra — szeretnék néhány jelenkori példával visszatérni Györffy György bevezetőben említett legfőbb elvének igazságtartamához. Eszerint a *hitelességre* való törekvés kell, hogy legyen minden, a történelmi jelenségek térképes ábrázolásával kísérletező szakember vezérelve. A Kárpát-medencei avar korszak tekintetében húsz esztendővel ezelőtt születtek meg az első olyan kartográfiai próbálkozások (Szentpéteri 1996a-b), ahol a régész-történész szerzők egy akkoriban még csak hosszú ideje

készülő adatbázis (lelőhelykataszter, Szentpéteri 2002) előzetes eredményeire támaszkodhattak (Szentpéteri 1993, 1994); a Karoling-korszakkal kapcsolatban pedig a IX. századra vonatkozó írott történeti források és a régészeti emlékek 'összehangolására' történt kísérlet. (Bóna–Szentpéteri 1996) Szerencsésnek mondhatom magam, hogy mindhárom szóban forgó térkép elkészítésében részt vehettem, így — személyes érintettség okán és a jelen cikk kapcsán — lehetőségem adódik szembesülni a fentebb megfogalmazott Györffy-féle elv betarthatóságával.

Tomka Szászky János avar kori térképének elkészítésekor (1. kép) még igen nagy szerep jutott a rendelkezésre álló adatok intuitív értelmezésének (bár ez a helyzet azóta sem sokat változott...). Az avar korszak jelenleg már a Kárpát-medence egyik legintenzívebben művelt kutatási területe: már mintegy 3500 időrendileg azonosított lelőhellyel rendelkezik; A jelenkori (1996-ban megjelent) térképes ábrázolások 2200 fegyveres-lovas leletegyüttes elemzésére támaszkodtak (N.B. akkor még számítógépes adatbáziskezelő program nélkül!); így készült el az a 77 elterjedési térkép, melyek eredményeit kettő térképlapba sűrítve tettem le a szakma asztalára: *A kora avar korszak a Kárpát-medencében (567–630/670)* (3. kép) és *A késő avar korszak a Kárpát-medencében (670/680–804)* címmel. (4. kép) Mindkettőn kísérletet tettem a korabeli kagáni központ helyének meghatározására, valamint regionális központra utaló, illetve megfelelően indokolt ismérvek szerint kiválogatott, 'jelentősebb' jelzővel megkülönböztetett lelőhelyeket tüntettem föl. Ezek a térképek — a szakmánkból adódó kutatástörténeti adottságok miatt — a néhány kincslelettől eltekintve szinte kizárólag a korabeli temetőkben ránk maradt tárgyi hagyaték archeoszociológiai vizsgálatain alapultak. Azóta már több mint negyed évszázad eltelt, s ideje lenne már e térképeket is aktualizálni. Ezek elkészítéséhez — soha nem késő! — igénybe kellene vennünk modern korunk korszerű informatikai infrastruktúráit és adatbázisfejlesztő adottságait és kapacitásait. (Szentpéteri 2006, 2008, 2014a, 2015)

Figyelemre méltó a magyar honfoglalás előzményének tartható Tomka Szászky-féle 1751-es Nagy-Moravia térkép (2. kép) és a vele párhuzamba állítható, a IX. század történeti és régészeti forrásait kombináló 1996-os térkép (5. kép) fogadtatása, majd az utóbbi használatának szinte általánossá válása a szakmai berkekben. Bár az utóbbi időben jelentősebb írott forrás a korszakkal kapcsolatban nem bukkant föl, az eddig ismert oklevelek, krónikák és más elbeszélő források új szemlélettel való értelmezése nyomán alapvetően megváltozott a IX. századi (Karoling-kori) Kárpát-medence megközelítése. Különösen a hatalmi központok kutatásával a korábbiaknál már jóval árnyaltabb képet tudunk felmutatni. (Szőke 2010, 2014) Az 1996-os 'alaptérkép' 2009-ben megújított, de csak 2014-ben publikált változata reményeim szerint új megvilágításba helyezi majd nem csak a tárgyalt IX. század képét,

de magát az egész avar korszakot is. Bevonam a figyelembe veendő tényezők közé az — egyre kevésbé rejtélyesnek tűnő — Csörsz-árokrendszert, amelynek újabb és újabb részletei kerülnek kartográfiai rögzítésre már nem csak a Tiszántúlon, a Duna-Tisza közén, de a Dunántúlon is. (6. kép)

Tomka Szászky János harmadik térképe (7. kép) a szerzőnek a honfoglaló magyar törzsek letelepedéséről szóló (ma már igencsak meghaladott) nézeteit mutatja

számunkra. Ezzel a térképpel szemben — és ez nemzedékünk egyik legnagyobb kutatástörténeti adóssága — a X–XI. századi régészeti lelőhelyek térinformatikai adatbázisából lekérdezhető ábrázolások *helyett* ma még jobbára csak egy 1988-as térképvázlatot tudunk fölmutatni: László Gyula vitára inspiráló összegzése (László 1988, 16, 4. kép; legújabban: Révész 2014, Szentpéteri 2014b) (8. kép) arra int bennünket, hogy ezen a téren is épp ideje már eleget tennünk a jövőendő nemzedékekkel szembeni kötelességeinknek.¹⁹

FÜGGELÉK

Tomka Szászky János: Bevezetés az ókori és középkori Magyarország földrajzába (Introductio, Pozsony, 1751) (fordította: Tóth Gergely és Török Enikő)

II. RÉSZ: A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁG FÖLDRAJZA

II. FEJEZET: AZ AVAR NYUGAT-HUNNIA²⁰

I. §.

Avar-Hunnia, melyet Abariának és Avariának is mondanak, a vidék lakóiról, az avarokról kapta a nevét. Keleten az Olt, nyugaton az Enns határolta, valamint a Szarmata-hegyek és Karantánia.

1. Határai: északon Sarmatia; keleten Kelet-Hunnia, valamint Bolgárország; délen a Száva, majd a Dráva; nyugaton Karantánia és Bajorország, valamint Csehország.
2. Hegyei: 1. a *Szarmata-hegyek*, melyeket ennen a korban *Bagiborinak*, vagyis *Vagi horinak* neveztek. 2. a *Ceti-us-hegy* megtartotta a nevét. 3. a *Júliai-Alpokban* ismert volt a *Mons Regius*.
3. A folyóinak ugyanaz a neve, mint ami Nyugat-Hunniában volt az V–VI. században.
4. Tavai: 1. *Pelisse*, vagyis Fertő tó, avagy Neusidler See. 2. *Blaton*, avagy Balaton.

II. §.

Avar-Hunnia kilenc *hagiára*, avagy kerületre oszlott fel, s ezek közül mindnek volt a közepén egy-egy *hring* („gyűrű”).

1. Ezeknek a hringeknek a kerülete 50 ezer lépés volt, sáncfalát tölgy- és bükkfacölöpökkel erősítették meg; ez a sánc 20 láb széles és 20 láb magas volt. Ezen belül voltak a városok.
2. 20 német mérföldre álltak egymástól: közöttük nemcsak falvak és szállások voltak, hanem őrszemek leshelyei is, melyek olyan rend szerint voltak elhelyezve, hogy a trombiták zaját könnyen meghallhatták.

III. §.

A történetírói és a földrajzi helyek tanúságait követve Ausztriában, Magyarországon és Erdélyben felfedeztem a hagiák bizonyos nyomait, melyekből a következő időszakban az Ausztriai Órgrófság és a morva fejedelemségek kifejlődtek.

I. Vindomina hagiáját az Enns, a Thaya és a Rába határolta: Ausztriára és a dunántúli Magyarország egy részére terjedt ki.

1. Vindomina (nyugati) hringje a bajorokkal szemben volt.
2. Városok: 1. *Campus Hibase*, Ybbsfeld. 2. *Tulln*, *Kirnberg*, *Kaumberg*, erődítmények Ausztriában. 3. *Vindomina*, avagy Faviana; 4. *Hainburg* és *Kittsee*; 5. *az avarok falvai és szállásai*.
3. Lakosok: 1. *avarok*, 2. *bajorok*, 3. *teutonok*.

II. Savaria hagiája: a Göncöl hídjá földjétől a Dráván túlra terjedt, Vas és Zala vármegyék, valamint Stájerország, Krajna, illetve Szlavónia egy részén keresztül.

1. Savaria (nyugati) hringje a Nuránál nyúlt el, a langobárdokkal szemben.
2. Városok: 1. *Göncöl hídjá* és *Savaria*. 2. *Pettovia* és 3. *Azallia*; 4. *Zágráb*, továbbá Grodnó, melyeket a horvátok alapítottak.
3. Lakosok: avarok, szlávok, vendek, karantánok és horvátok.

III. Titel hagiája a Duna két partján terült el, Magyarország déli részén és Szlavóniában.

1. Titel (déli) hringje a Duna két partján volt, a görögökkel és bolgárokkal szemben.
2. Városok: 1. *Szekcső, Baranyavár, Sümeg*, a folyón túl. 2. *Titel, Bodrog, Bódi rév*, a folyón innen.
3. Lakosok: *avarok, bolgárok, szerbek*.

IV. Haram hagiája a Tiszától az Oltig, valamint a Marostól a Dunáig terjedt, a temesvári és a szörényi vidéket foglalta el.

1. Haram (déli) hringje Temesvár helyén épült: a görögökkel, bolgárokkal és szerbekkel szemben állították fel.
2. Városok: 1. *Constantiola* a Dunánál. 2. *Keve és Haram*, várak. 3. *Traianus hídja*. 4. *avar falvak*.
3. Lakosok: *avarok és slavinusok*.

V. Ultrasilvania hagiáját Erdély hegyei vették körül.

1. Ultrasilvania hringje a Szamosnál volt kiépítve, a bolgárokkal és a besenyőkkel szemben.
2. Városok: *Gyalu vára*. 2. *Ulpia Trajana* romjai. 3. *a székeleyek és gepidák falvai*.
3. Lakosok: *hun székeleyek, gepidák, voletenuszok, avagy vlachok*.

VI. Bihar hagiáját a Tisza és a Maros, valamint Erdély hegyei határolták: a Tiszán túli területet foglalta el.

1. Bihar (keleti) hringje Bihar területén állt, a bolgárokkal és az oltén szlávokkal szemben.
2. Városok és falvak: (1) *Szatmár, Zilah, Bellarada és Zaránd*. 2. *a Dorogmai rév* a Tiszánál. *Lúc révje és a Ládi rév*. 4. *a gepidák és avarok falvai*.
3. Lakosok: *gepidák avarokkal keveredve*.

VII. Ung hagiáját a Tisza és Garam határolta, a Zagyvától a Tátráig terjedt.

1. Ung (északi) hringje Ung [vármegye] területén, az oltén szlávokkal és a fehér horvátokkal szemben épült.
2. Városok és falvak: 1. *Ungvár vára*. 2. *Zemplén, Gömör, Philecia és Miskolc*. 3. *Mátra hegye*. 4. *a gepidák és az avarok falvai*.

VIII. Nyitra hagiáját a Garam és a Morva, valamint a Duna és a Bagibori hegyek határolták.

1. Nyitra (északi) hringje Nyitra területén feküdt, a morvákkel és fehér horvátokkal szemben.
2. Városok és falvak: 1. *Bolondóc és Trencsén*. 2. *Nyitra és Galgóc*. 3. *Anduetium romjai*. 4. *a Szkírek szigete*. 5. *Parca*, ezen túl.
3. Lakosok: *morvák, albaruszok, turcilinguszokkal és szkírekkel keveredve*.

IX. Buda és Alpár hagiáját a Rába, Garam és a Tisza, továbbá a Balaton tava és a Duna határolta.

1. Buda központi hringje a budai és pesti mezőn feküdt, s a nép vezetőinek, a kagánoknak adott szállást.
2. Városok és falvak: 1. *Scaurum*, Győr. 2. *Szent Márton hegye és Bodajk hegye*. 3. *Buda*, egykor Sicambria. 4. *Potentiana és Százhalom*. 5. *Balaton tava és Tihany*. 6. *Veszprém* a dunántúli területen. 7. *Alpár homokja és vára*, a Dunán inneni területen. 8. *az avarok falvai*.

JEGYZETEK

1	Az avar kori régészeti emlékek meghatározásának kutatástörténetéről: Vida 2003, 302–304.	5	Bél Mátyás tanári pályafutásáról, történetírói, geográfusi és forráskiadói tevékenységéről, valamint tanítványi körének tudománytörténeti értékelése: Szabados 2006, 172–183.
2	Györffy 1991, 8–9.; Tomka Szászky János kartográfiatörténeti jelentőségű életművének értékelése: Papp-Váry–Hrenkó 1989, 98–99.; Papp-Váry 2002, 130–131.	6	A hazai történetírás történetében játszott szerepéről: Szabados 2014, 211., 42–43. jegyz.
3	Tomka Szászky 2004; a kötetet többek között ismerteti: Körmendi 2005.	7	Takács Miklós lektori véleményében felteszi a kérdést, s rögtön meg is válaszolja: Hogyan kerülhetett Dadogós Notker <i>Vita Caroli Magni</i> ja Tomka Szászky kezébe — gyaníthatóan ez jénai egyetemi tanulmányai idején történhetett.
4	Apja, id. Tomka Szászky János (†1739) Zólyom különböző köztisztviségeket viselő polgára, többek között szenátora volt: Török 2004, 7.		

- 8 Török Enikő szíves lektori véleményében pontosította ezt az adatot: 7420,439 m tesz ki egy földrajzi mérföldet (1/15 egyenlítőfok), ez az egyik fajta német mérföld, amelyből 15 tesz ki egy fokot.
- 9 Nagy vonalakban leírt számításaim utólagos ellenőrzéséhez lásd az előző jegyzet (utólag beszúrt) jegyzet precíz meghatározását.
- 10 Makkay 1996, 17. és 67, 1. kép: a Tomka Szászky-féle térkép átvétele Romer 1878, fig. 11. nyomán.
- 11 Takács Miklós lektori megjegyzése szerint „A hring rekonstruált helyéhez valójában Bodrog vára esik a legközelebb, ha Árpád-kori megyeszékhelyekben gondolkodunk.”
- 12 Elgondolkodtató észrevételt említ Takács Miklós a lektori véleményében: azt veti föl, mintha „Tomka Szászky a római limes mentén álló erőd–ellenőrd párokat használta volna fel a rekonstrukcióhoz.” Ennek az érdekes szempontnak a mérlegelése további kutatásokat igényel.
- 13 Tóth Gergely szíves lektori véleményében jogosan hívta föl a figyelmet arra, hogy talán már itt érdemes lett volna emlékeztetni az olvasót, hogy Sicambriától eltekintve a hringek többségének (Nitriensis, Hungu, Olpar, Horom, Bihor, Tetel, sőt még Ultrasilvania) elnevezéséről már ’messziről lerí’, hogy azokat Anonymus alapján helyezte el; szellemes megjegyzése szerint: a körző mellett Anonymus is segített Tomka Szászky-nak az avar hatalmi központok helyszíneinek ki-következtetésében. Jómagam a tanulmányom egy későbbi részénél használtam föl ezt az általa már közzétett (Tomka Szászky 2004, 10. és 24.) megfigyelést.
- 14 Tomka Szászky 2004, 24., 8. térkép, készülési ideje: 1751.
- 15 Tomka Szászky 2004, 25., 9. térkép: 1751. (Tóth Gergely figyelmeztetett arra, hogy a térképek elkészítésének dátuma nem csak a szerzője által adott évszámtól függ, de annak a visszatükröződése is lehet, hogy mikor metszette ki a metsző.)
- 16 Szathmáry 1998, 120–121., 35. tétel. A félreértések elkerülése végett ez ugyanaz a mű (*Introductio*), melyet Tóth Gergely és Tóth Enikő lefordított (Tomka Szászky 2004, 37–47.), és amelyben levő térképek (bár erősen leegyszerűsített formában) az 1751-es atlaszból lettek kiemelve (vö. erről még Györffy 1991, 9., illetve Makkay 1996, 67., 1. kép).
- 17 Legújabb kiadása: Deák 2004.
- 18 Takács Miklós súlyos kérdést vet föl lektori véleményében következő gondolatmenetével: „Mi alapján vallotta Tomka Szászky a hun–magyar, pontosabban hun–avar–magyar azonosságtudatot? Szerencsére maga a térkép erre egészen pontos választ ad, s rámutat, hogy nem csak »korszellemről« lehetett szó. A forrás azonosítását az segíti, hogy Tomka Szászky térképén (Százhalombatta helyén) feltűnik a *Potenciana* helynév. Ez a helynév ugyanis egészen pontosan utal arra, hogy a három kora középkori »ethnosz« azonosságának a felfogása a Thuróczy-krónikára, pontosabban az e krónikában megőrzött Kézai-gestára vezethető vissza. A Kun László király korában alkotó Kézai Simon volt ugyanis az, aki részletes leírást adott a potencianai hun–római csatáról, az adott, joggal sejthetően képzeletbeli, illetve az avar–Karoling háborúkból visszavetített eseményt egyben a százhalombattai halomsír-mezővel is összekötve.”
- 19 Ezen a helyen is megköszönöm Szabados György, Tóth Gergely és Török Enikő kollégáimnak a tanulmány írása közben adott tanácsait, és a szöveg első verziójáról írott véleményükben megfogalmazott kritikai észrevételeit. Hálával tartozom Ősi Sándornak a könyvekből reprodukált térképek nyomdai minőségben való közlése érdekében tett önzetlen segítségéért. Végezetül külön köszönöm szerkesztő-lektorom, Takács Miklós fölöttebb hasznos tanácsait, melyekkel nagymértékben hozzájárult a tanulmány végső formába öntéséhez.
- 20 Tomka Szászky 2004, 42–43., 49–50., 79–90. jegyz.

IRODALOM

Források:

ANONYMUS

- 1975 *Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről.* Fordította: Pais Dezső. Magyar Helikon, Budapest.
- 2003 *Gesta Hungarorum.* Ford. és jegyzetekkel ellátta Pais Dezső. A jegyzeteket kiegészítette és a térképet készítette Györffy György. A bevezető tanulmányt írta és a szöveget gondozta Thoroczkay Gábor. Szent István Társulat, Budapest.

BONFINI, Antonio

- 1976 Antonius de Bonfinis: *Rerum Ungaricarum decades.* I–IV/1. Edd. I[osephus] Fögel – B[ela] Iványi – L[adislaus] Juhász. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Lipsiae, 1936–1941, 250 + 268 + 268 + 300 p.; IV/2. Appendix, fontes, index. Edd. M[argarita] Kulcsár – P[etrus] Kulcsár. Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Series nova I. Budapest.
- 1995 *A magyar történelem tizedei.* Fordította: Kulcsár Péter. Balassi Kiadó, Budapest.

Térképek, monográfiák és tanulmányok:

BÓNA István – SZENTPÉTERI József

- 1996 A 9. századi Kárpát-medence népei a történeti és a régészeti források alapján. In: Glatz Ferenc: *Magyarország története térképeken elbeszélve* 1. Virágkor és pusztulás. A kezdetektől 1606-ig. MTA Történettudományi Intézete – História, [Budapest], [1996] 15, 6. térkép.

DEÁK Antal András

- 2004 *A Duna felfedezése.* Luigi Ferdinando Marsigli: Danubius Pannonico-Mysicus Tomus I. A Duna magyarországi és szerbiai szakasza. Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvgyűjtemény, [Budapest].
- 2005 *Térképek a félhold árnyékából.* Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvgyűjtemény, Budapest. (DVD)
- 2006 *Maps from under the shadow of the crescent moon. Térképek a félhold árnyékából.* Carte geografiche dall'ombra della mezzaluna. Landkarten aus dem Schatten des Halbmondes. Duna Múzeum, Esztergom.

GUDOR Botond

- 2010 Kartográfia, történelem és eredetkutatás Bod Péter (1712–1769) térképében. Cartography, History and Origins in Péter Bod's Map (1712–1769). *Orpheus Noster* II (2010) 1. 161–175.

GYÖRFFY György

- 1991 *Történelmi atlasz készítésének kérdéséhez.* (Előadások a Történettudományi Intézetben, 12.) MTA Történettudományi Intézet, Budapest.

KÖRMENDI Tamás

- 2005 Tomka Szászky János: Magyarország első történelmi atlasza. *Magyar Könyvszemle* 121. 494–498. (recenzió)

LÁSZLÓ Gyula

- 1988 *Árpád népe.* Helikon, Budapest.

MAKKAY János

- 1996 *Avarus, hringus, Salanus.* Tudósok költötte talányok Erik lovag 795-ös rablóhadjáratától Alpár homokjáiig. A szerző kiadása. Budapest.

MÓCSY András – FITZ Jenő (szerk.)

- 1990 *Pannonia régészeti kézikönyve.* Technikai szerkesztő: Lőrincz Barnabás. Akadémiai Kiadó, Budapest.

PAPP-VÁRY Árpád

- 2002 *Magyarország története térképeken.* Kossuth Kiadó – Cartographia, Budapest.

PAPP-VÁRY Árpád – HRENKÓ Pál

- 1989 *Magyarország régi térképeken.* Gondolat Könyvkiadó – Officina Nova, Budapest.

PLIHÁL Katalin – HAPÁK József

- 2003 *Európa térképei 1520–2001.* Válogatás. Országos Széchényi Könyvtár – Helikon Kiadó, Budapest.

RÉVÉSZ László

- 2014 *A magyar honfoglalás kora.* A Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállítása. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.

ROMER, François Florian (RÓMER Ferenc Flóris)

- 1878 *Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie avant la VIIIe session du congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques à Budapest 1876.* Compte-rendu de la huitième session a Budapest 1876: Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie Préhistoriques. Second volume I. partie. Musée National Hongrois, Budapest.

SZABADOS György

- 2006 *A magyar történelem kezdeteiről. Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században.* Balassi Kiadó, Budapest.

- 2014 Jezsuita „sikertörténet” (1644–1811). A magyar történettudomány konzervatív megte-remtőiről. Jesuit ”Success Story” (1644–1811). On the Conservative Initiators of the Hungarian Historical Sciences. In: Tóth Gergely (szerk.): *Clio inter arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 203–226.
- SZÁDECZKY-KARDOSS Samu
- 1998 *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig*. Die Quellen der Awarengeschichte von 557 bis 806. (Magyar Őstörténeti Könyvtár, 12.) Balassi Kiadó, Budapest.
- SZATHMÁRY Tibor
- 1998 *Térképincsek Kalocsán (A Főszékesegyházi Könyvtár atlaszai, térképei, városképei)*. (Miscellanea, 3.) Főszékesegyházi Könyvtár, Kalocsa.
- SZENTPÉTERI József
- 1993 Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken I. Die waffenkundliche Hinterlassenschaft des awarischen Reiches. *ActaArchHung* 45. 165–246.
- 1994 Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken II. Die gesellschaftliche Schichtung des awarenzeitlichen Heeres. *ActaArchHung* 46. 231–306.
- 1996a A kora avar kor. Kora avar korszak a Kárpát-medencében (567–630/670). In: Glatz Ferenc: *Magyarország története térképeken elbeszélve* 1. Virágkor és pusztulás. A kezdetektől 1606-ig. MTA Történettudományi Intézete – História, [Budapest], [1996] 8–9, 3a térkép.
- 1996b A késő avar kor. Késő avar korszak a Kárpát-medencében (670/680–804). In: Glatz Ferenc: *Magyarország története térképeken elbeszélve* 1. Virágkor és pusztulás. A kezdetektől 1606-ig. Budapest: MTA Történettudományi Intézete – História, [Budapest], [1996], 8–9, 3b térkép.
- 2002 *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa* I–II. Hrsg.: József Szentpéteri. (VAH XIII/1–2.) MTA Régészeti Intézet, Budapest.
- 2006 Amiről a térképek mesélnek... Adalékok az avar korszak keltezési problémaköréhez. Tales told by the maps... Contribution to the dating problems of the Avar Age. Was die Verbreitungskarten erzählen... Beiträge zum Problemkreis der Datierung der Awarenzeit. *Arrabona* 44. 455–496.
- 2008 Was die Verbreitungskarten erzählen... Beiträge zum Problemkreis der Datierung der Awarenzeit. *Antaeus* 29–30. 325–346.
- 2014a Az Avar Kaganátus hatalmi központjai – a hrin-gek. m – The hrings – Political centres of the Avar Khaganate. *Tisicum* XXII. (2013) [2014] 169–177.
- 2014b Kritikai megjegyzések az avar–magyar asszimiláció kérdésköréhez. In: Sudár Balázs-Szentpéteri József-Petkes Zsolt-Lezsák Gabriella-Zsida Zsuzsanna (szerk.): *Tudomány és hagyományörzés*. MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport, Budapest, 43–53.
- 2015 The hrings – Political centres of the Avar Khaganate. Центры власти Аварского Каганата – хринги. *Pliska-Preslav* 11. 313–323.
- SZŐKE Béla Miklós
- 2010 Mosaburg/Zalavár und Pannonien in der Karolingerzeit. *Antaeus* 31–32. 9–52.
- 2014 *A Karoling-kor a Kárpát-medencében*. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállítása. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
- TOMKA SZÁSZKY János
- 2004 *Magyarország első történelmi atlasza*. Magyarország történelmi és közigazgatási atlasza, 1751. Bevezetés az ókori és középkori Magyarország földrajzába (Introductio), 1781. A térképmagyarázatokat írta: Tóth Gergely. A *Introductio* szövegét fordította, a szöveghez tartozó jegyzeteket készítette és a bevezető tanulmányokat írta: Tóth Gergely, Török Enikő. Képzőművészeti Kiadó, Budapest.
- TÓTH Endre
- 1996 A Kárpát-medence a római korban. In: Glatz Ferenc: *Magyarország története térképeken elbeszélve* 1. Virágkor és pusztulás. A kezdetektől 1606-ig. Budapest: MTA Történettudományi Intézete – História, [Budapest], [1996] 4–5, 1. térkép.
- TÓTH Gergely
- 2004a Tomka Szászky János történelmi térképeinek forrásai. In: Tomka Szászky 2004, 9–13.
- 2004b Tomka Szászky János: Magyarország történelmi és közigazgatási atlasza (Pozsony, 1751). Térképmagyarázatok. In: Tomka Szászky 2004, 15–36.
- 2007a Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...” c. művének keletkezéstörténete és kéziratának ismertetése. Doktori disszertáció I–II. Kézirat, ELTE Egyetemi Könyvtár. Budapest, 2007. A letöltés helye: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/tothgergely/diss.pdf> (2015. augusztus 20.)
- 2007b Bél Mátyás pozsonyi tanítványai. A pozsonyi evangélikus líceum anyakönyvének vonatkozó részei Bél és utódai megjegyzéseivel. *Lymbus* 179–208.
- 2012 „Civilizált” őstörténet. A magyar nyelv és a magyar nemzet eredetének kutatása Bél Mátyás életművében. *TSz* LIV. évf. 2. sz. 219–246.

TÖRÖK Enikő

2004 Tomka Szászky János és atlasza. In: Tomka Szászky 2004, 7–8.

VIDA Tivadar (szerk.)

2003 A népvándorlás kora. In: Visy Zsolt (főszerk.): *Magyar régészet az ezredfordulón*. Budapest, 281–317.

VISY Zsolt

1989 *A római limes Magyarországon*. Corvina, Budapest.

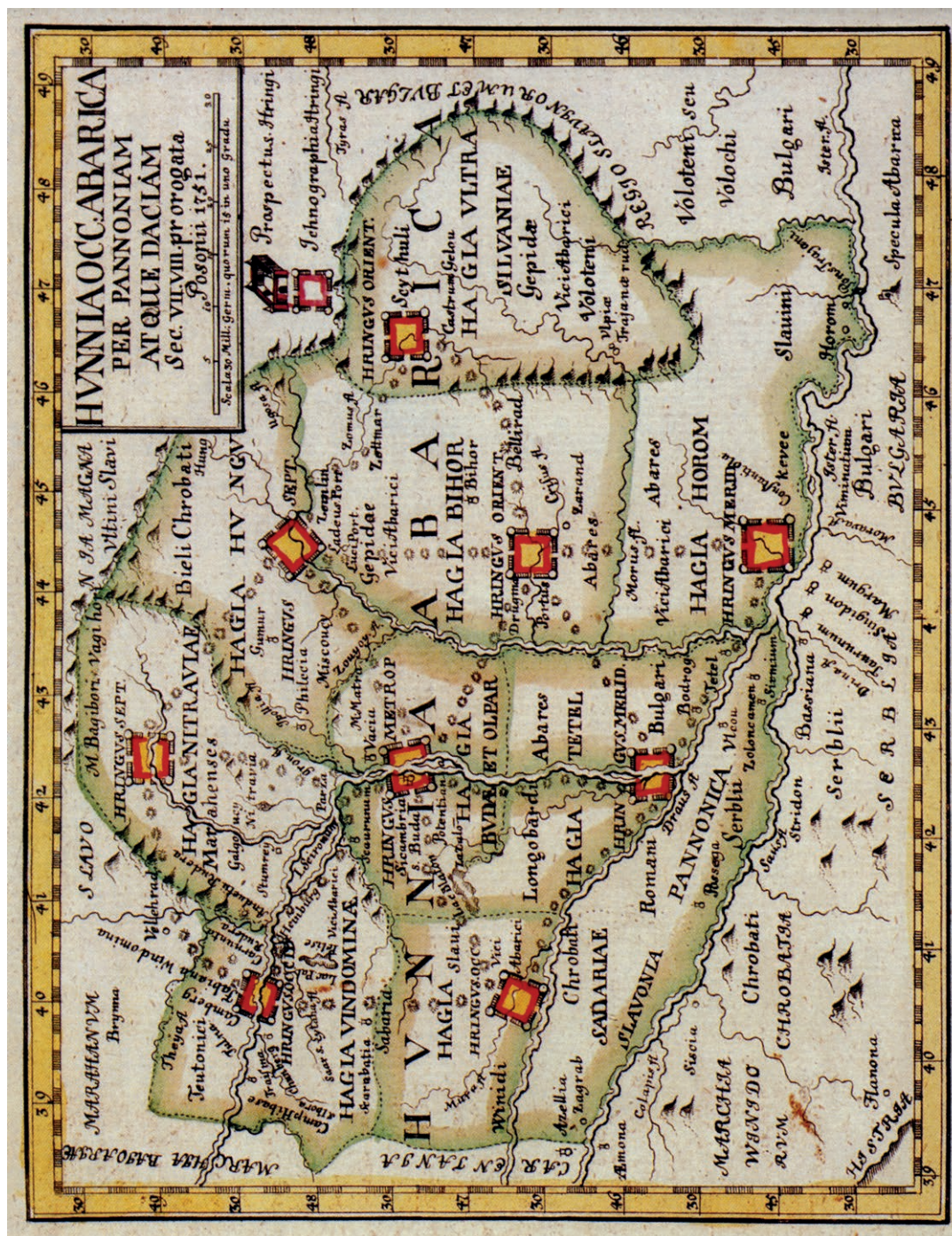
2003 *The Ripa Pannonica in Hungary*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

József Szentpéteri

**EARLY RESEARCH ON THE SEAT OF THE AVAR KHAGANATE:
A SHEET FROM JÁNOS TOMKA SZÁSZKY'S *HUNNIA OCC.*
ABARICA MAP FROM 1751**

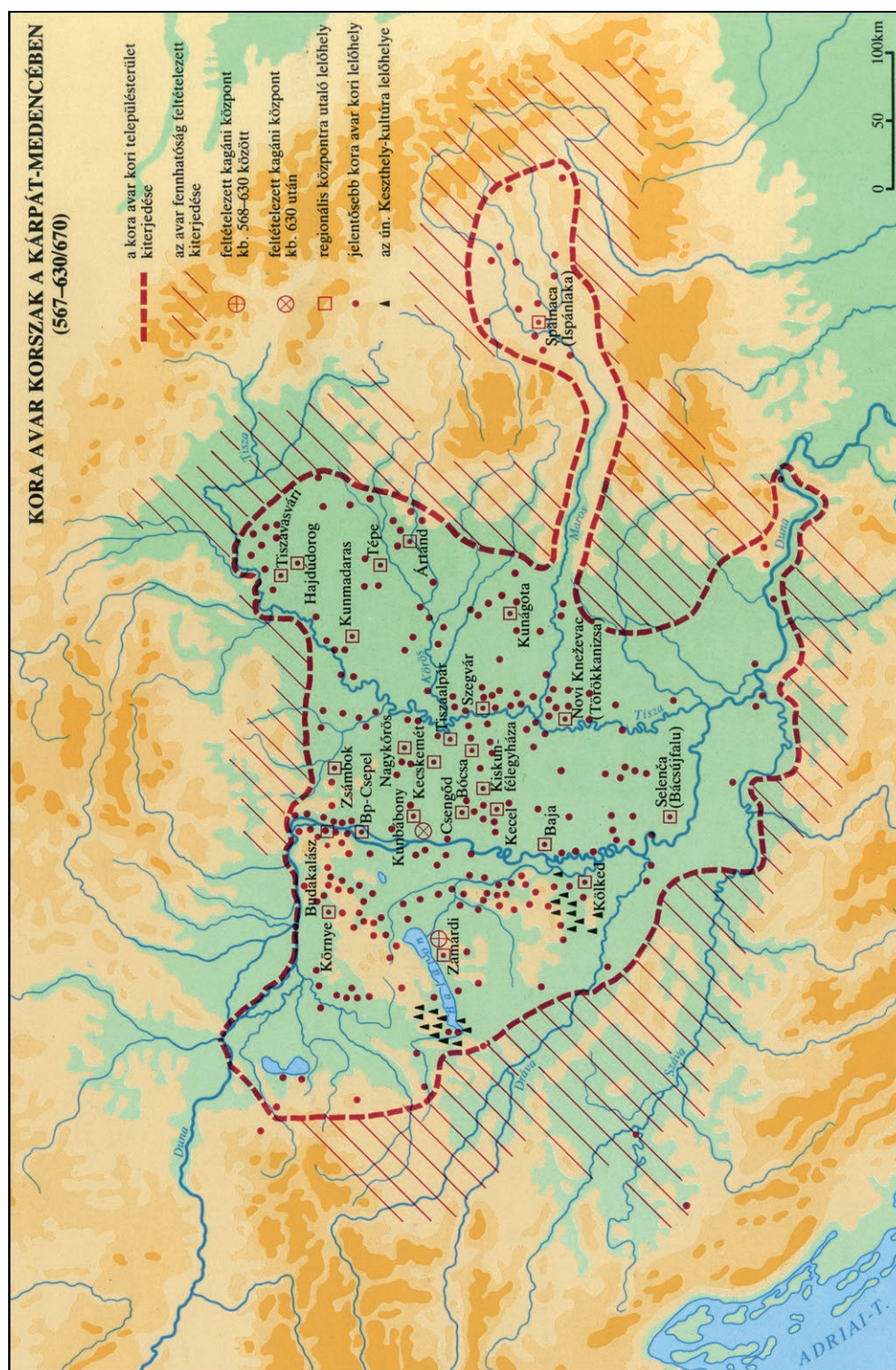
The Avar Empire that ruled the Carpathian Basin for three centuries (567/568–822/895) and the location of its seat, now shrouded in the mist of legend, has since long captivated the imagination of historians and archaeologists alike, despite the fact that they can only draw from few contemporary sources. Following an overview of the many twists and turns of previous research on the seat of the Avar khagans, this paper discusses the many attempts to identify the *Regia Av-arorum Hring*. My springboard is a curio from earlier research, namely that well before the identification of

the find material that could be conclusively associated with the Avars, the first historical and administrative atlas of Hungary assembled by János Tomka Szászky in the mid-18th century features a map sheet with a fascinating title, *Hunnia Occ[identalis] Abarica per Pannoniam atque Daciam Sec[ulis] VII. VIII. Prorogata. Posonii 1751* [Western Hunnia of the Avars, located in Pannonia and Dacia during the 7th and 8th century. Pozsony/Bratislava, 1751]. This paper explores the sources inspiring the creation of this unusual map sheet and its influence on subsequent research on the Avars.

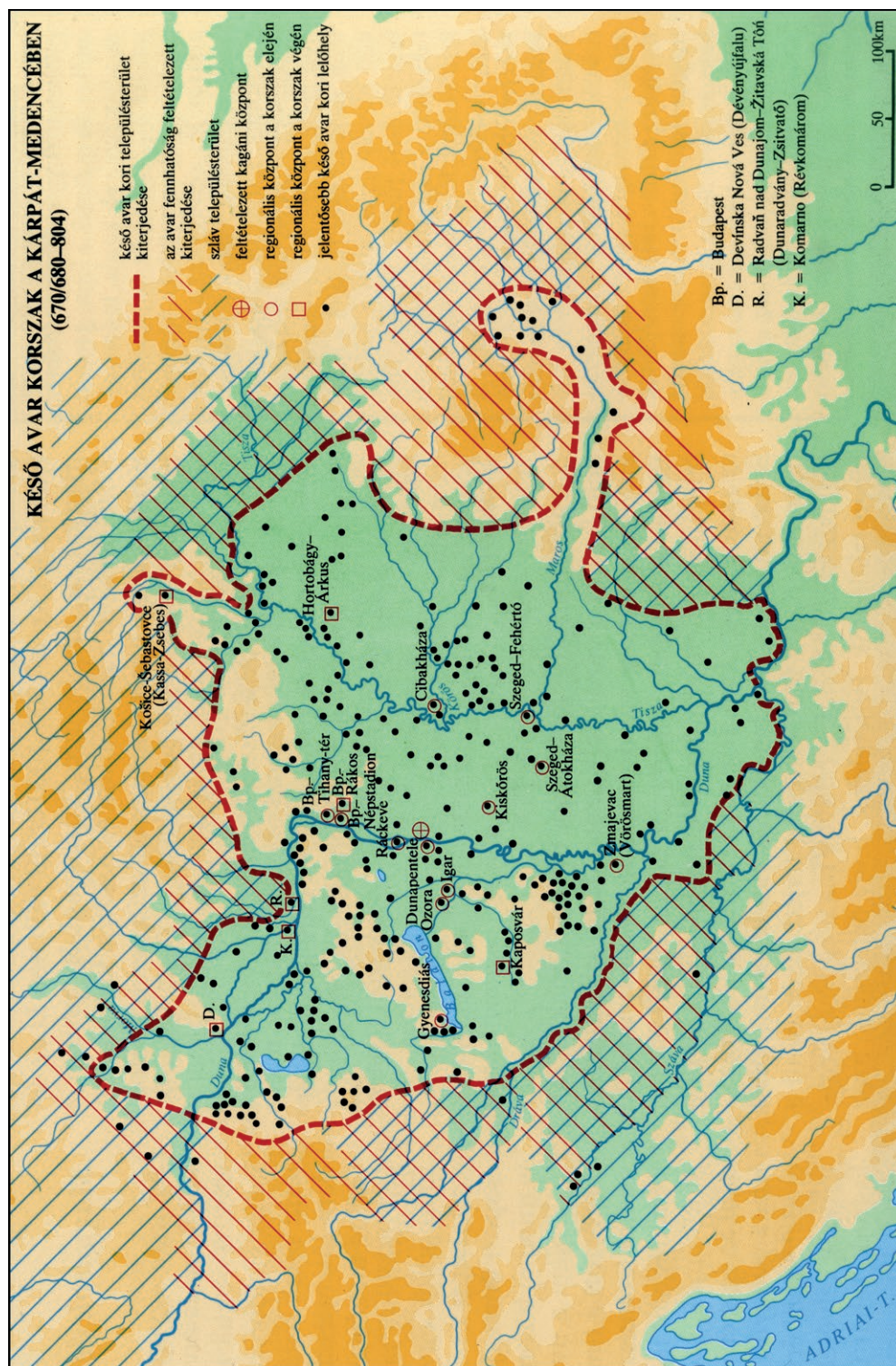

1. kép: Az avar Nyugat-Hunnia, mely Pannóniában és Daciában terült el. Pozsony, 1751. Tomka Szászky 2004, 24, 8. térkép nyomán

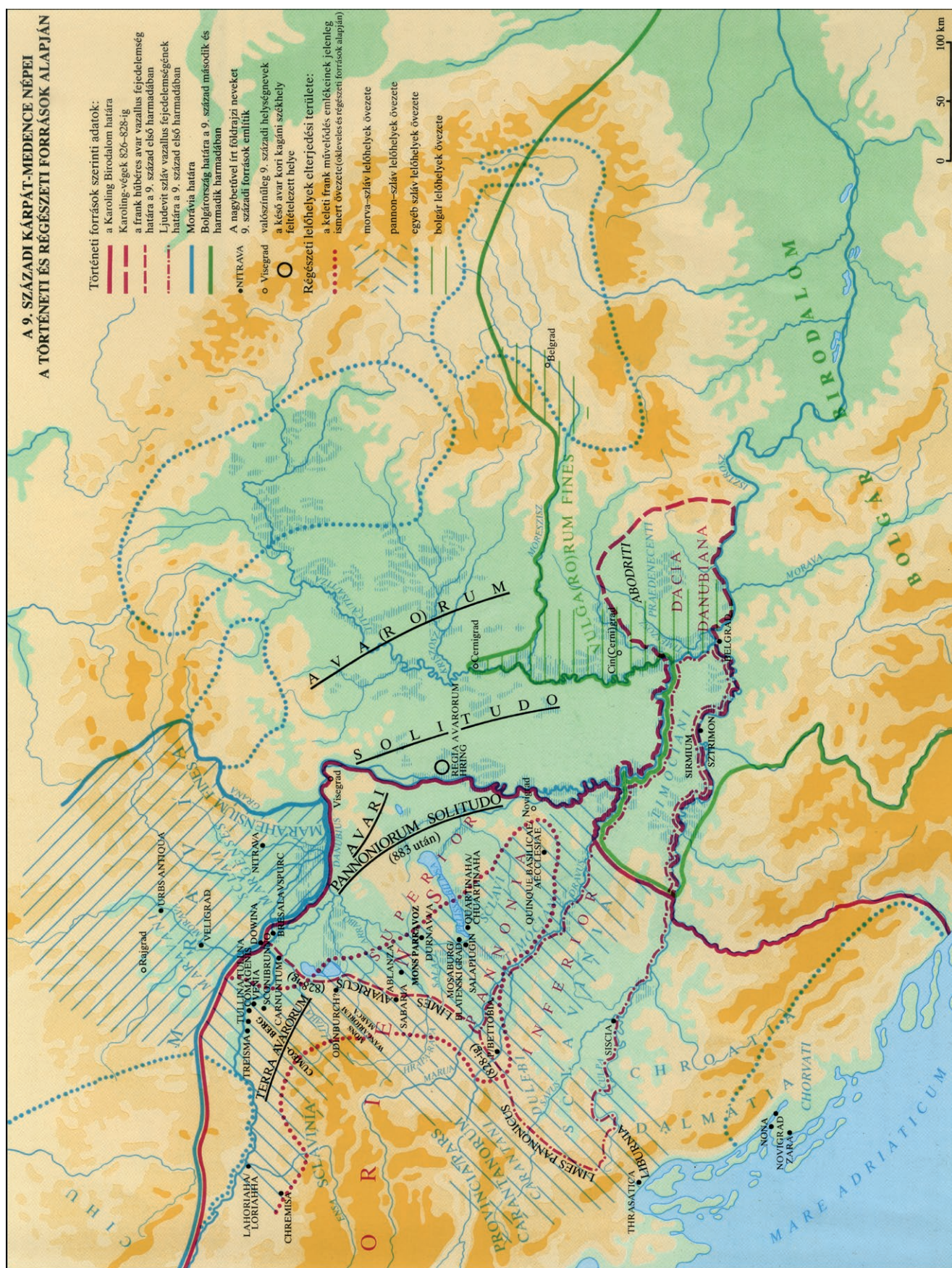

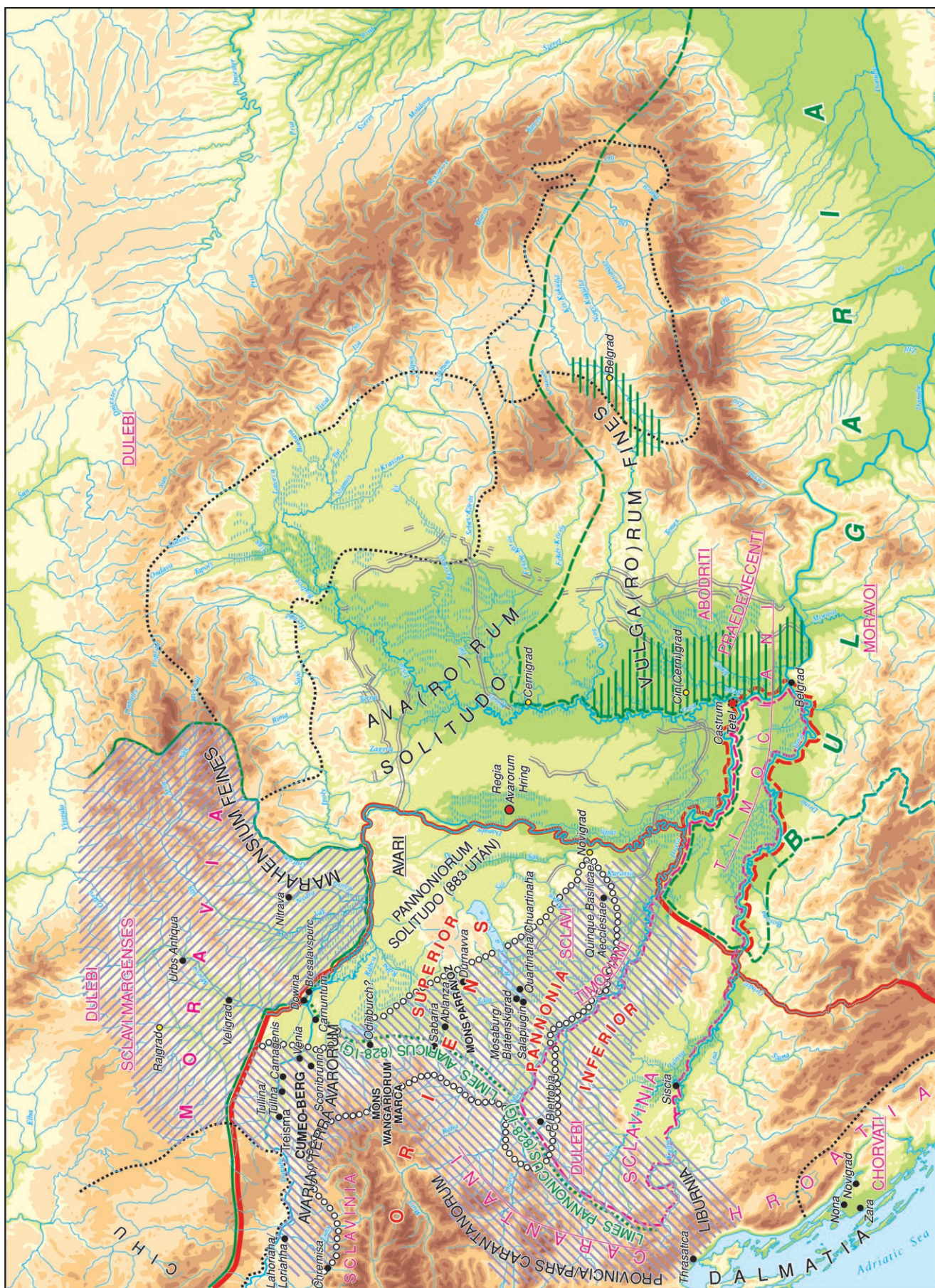
3. kép: A kora avar korszak a Kárpát-medencében (567–630/670). Szentpéteri 1995a nyomán. Szentpéteri József vázlatára alapján átrajzolta: Palovicsné Tihanyi Éva vezetésével az MTA Történettudományi Intézetének térképrajzoló munkaközössége

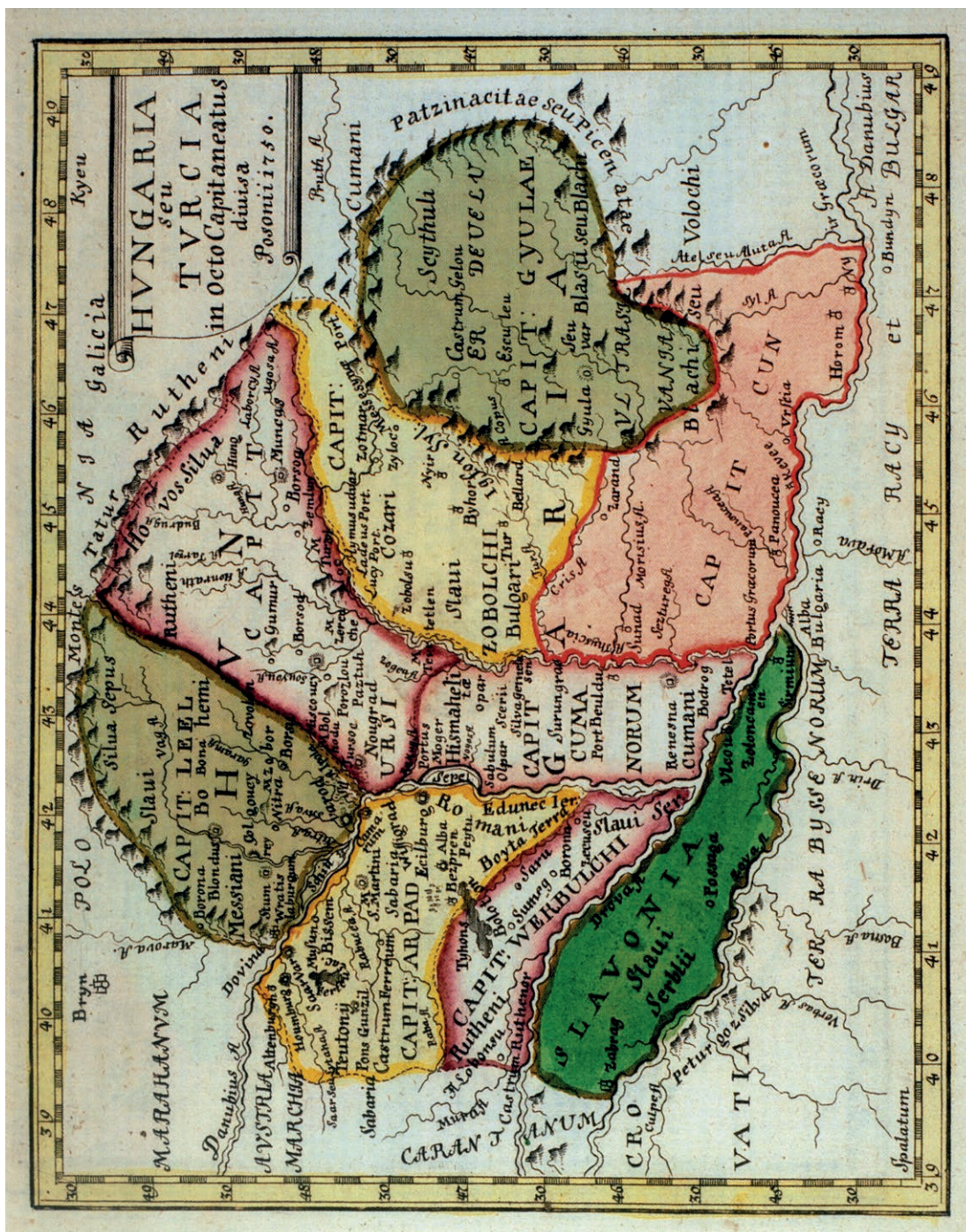
4. kép: A késő avar korszak a Kárpát-medencében (670/680–804). Szentpéteri 1995b nyomán. Szentpéteri József vázlatára alapján ábrázolta: Palovicsné Tihanyi Éva vezetésével az MTA Történettudományi Intézetének térképrajzoló munkaközössége

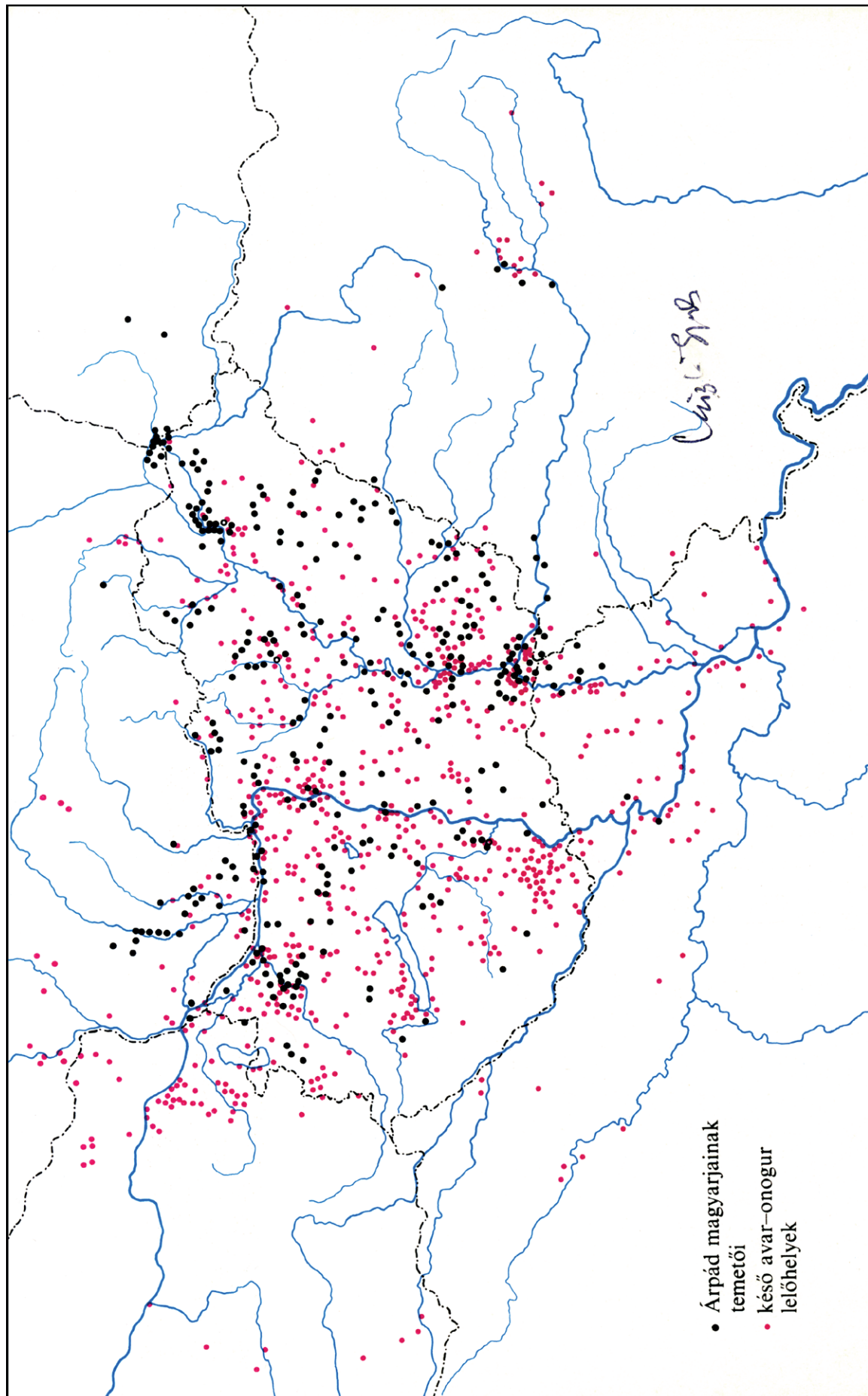
5. kép: A 9. századi Kárpát-medence népei a történeti és a régészeti források alapján. Bóna–Szentpéteri 1995 nyomán. Bóna István és Szentpéteri József vázlatára alapján átrajzolta: Palovicsné Tihanyi Éva vezetésével az MTA Történettudományi Intézetének térképrajzoló munkaközössége

6. kép: A 9. századi Kárpát-medence népei a történeti és a régészeti források alapján. Szentpéteri 2014a és 2015 nyomán. Szentpéteri József terve alapján készítette: Nagy Béla, MTA BTK Történettudományi Intézet

7. kép: Magyarország, avagy Turcia, nyolc kapitányságra felosztva. Pozsony, 1750. Tomka Szászky 2004, 26, 10. térkép nyomán

8. kép: Késő avar (onogur) és az Árpáddal bejött magyarok lelőhelyei. László 1988, 16, 4. kép nyomán – a térképen László Gyula aláírása (Kiss Attila, Erdélyi István és Szentpéteri József gyűjtése alapján átrajzolta: Badics Ilona)

TARTALOMJEGYZÉK

KÉRDEZZÜK MEG ATOMKÁT!!!!!!	5
TABULA GRATULATORIA	7
ASZT ÁGNES – ENZSÖL IMRE: Sőtér Ágost, a múzeumszervező régész.....	9
BAJKAI ROZÁLIA: Újabb adatok az ún. sütőtálak és agyagtepsik kérdésköréhez.....	31
BALOGH CSILLA: „Aranypillangók” — Adatok az avar kori halotti szemfedők és koporsók díszítéséhez	45
BARTOSIEWICZ LÁSZLÓ: Lóhalál: a nagytermetű háziállatok levágásának egyik hagyományos módja	71
BLAY ADRIENN: Az architektonikus típusú gyűrű és mediterráneumi kapcsolatai a VI–VII. században	77
BOCSI ZSÓFIA – GALLINA ZSOLT – SOMOGYI KRISZTINA: Késő római – 5. századi településrészlet Ordacsehi–Csereföldön.....	93
BOLLÓK ÁDÁM: A „kereszt-phyllaktérion” és a mellkeresztrel való temetkezés szokásának háttere a késő ókori Kelet-Mediterráneumban és a Kárpát-medencében	133
BUGARSKI, IVAN – IVANIŠEVIĆ, VUJADIN: On the Group of Graves from Aradac (Aradka) and Germanic Finds from the South of the Avar Khaganate.....	151
CSISZÁR ATTILA: „Ujjoncz Dall”. A XIX. századi földbirtokrendezések verses emléke Osliból.....	169
CSUTHY ANDRÁS – JELÍNEK, PAVOL – PASTIRČÁK, GERHARD: Újabb kora középkori szórványleletek Gajarból (Gajary; Szlovákia).....	175
DEMO, ŽELJKO: A hoard of late medieval coins and jewelry found in 1919 at 67 Duga Street in Vinkovci	183
FODOR ISTVÁN: A hun halotti máglya és áldozat	191
FUSEK, GABRIEL: Konische Knochengegenstände aus Nitra.....	203
GÁLL ERWIN: Doboka a „történelemben”. Geloutól Istvánig, dhloboku-tól Dobukáig Az Árpád-kori várkomplexum a XIX–XXI. századi értelmezések béklyójában	209
GÖMÖRI JÁNOS: Árpád-kori település Nagycenk határában.....	227

GRÓH DÁNIEL: A legyező alakú saroktoronyok létrejöttének lehetséges irányvonala.....	243
GYARMATI ANDRÁS – KELEMEN ISTVÁN – NEMES ANDRÁS: A nemeskéri Szent László-templom története és műemléki helyreállítása.....	257
HAJNALKA HEROLD: Spätantike und Frühmittelalter – eine technologische Kontinuität? Analysen zu Funden aus Michelstetten (Niederösterreich).....	277
HORVÁTH ESZTER – RÁCZ ZSÓFIA: Egy különleges nyakék a Keszthely–Fenékpuszta-horreumi temető 5. sírjából	311
KÁPOLNÁS OLIVÉR: A mongol nők és fegyvertáruk a XII–XVII. században a mongol források alapján.....	319
KISS GÁBOR: A szombathelyi belsővár kapuja. Kihullott lap egy időutazóknak való képes útikönyvből.....	327
KONDÉ ZSÓFIA: Egy kút élete — avar kori településrészlet Tiszabura–Bónishát lelőhelyről.....	337
KOVÁCS LÁSZLÓ: A IX/X–XII. századi ellentétes tájolású temetkezésekről.....	353
KÖLTŐ LÁSZLÓ: Késő avar kori sax, egy vörsi padmalyos sírból	379
LANGÓ PÉTER: „Salamon gyűrűi”. Pajzs alakú, kiszélesedő, díszített fejű pántgyűrűk a X. századi Kárpát-medencei emléktárhelyén	387
LAUERMANN, ERNST: Wiederentdeckte langobardischer Altfunde aus Niederösterreich	409
M. LEZSÁK GABRIELLA: Attila sírja – a folyómederbe temetés motívuma	417
MADARAS LÁSZLÓ: Lehetett-e a kunbányai sír egy kagán nyugvóhelye?	429
MARCSIK ANTÓNIA – SZELEKOVSKY MÁRTA: Berettyóújfalú–Nagy Bócs-dűlő lelőhely avar kori humán csontvázanyagának ismertetése	437
MERCZI MÓNKA: Kora római rugótokos és csuklós ívfibulák a Balassa Bálint Múzeum gyűjteményéből	447
MERVA SZABINA: Adatok a IX. és X–XI. századi fazekasság működéséhez. Néhány északnyugat–magyarországi lelőhely kerámiájának archeometriai elemzéséből levonható tanulságok	463
SZAKMÁNY GYÖRGY: Északnyugat–magyarországi IX–XI. századi kerámiák petrográfiai vizsgálati eredményei.....	477
NYÁRÁDI ZSOLT: Régészeti adatok az udvarhelyszéki Árpád-kori templomok keletkezéséhez	495
OTTOMÁNYI KATALIN: A vezetőréteg sírjai a budaörsi vicus késő római temetőjében	511

PAP ILDIKÓ KATALIN: Késő népvándorlás kori leletek Körmend belvárosából	549
PESTI KRISZTINA: Egy X–XII. századi településrészlet bemutatása a többbrétegű Csorna, Lórét lelőhelyen	557
SÜMEGI PÁL: A kislétföldi folyómeder változások a földtani és éghajlati hatások tükrében	583
POLGÁR PÉTER: Ikva-parti telepések. Egy többkorszakos lelőhely feltárása Sopron keleti határában.....	597
ROBAK, ZBIGNIEW: A comparative analysis of three fittings decorated with the Carolingian plant style coming from Mikulčice, Bojná and Zalavár	617
SEKELJ IVANČAN, TAJANA: Early medieval settlements between the Sava and Drava Rivers – a few examples of the village in the 9th century	625
SOÓS ESZTER: Kora hun kori edényégető kemence Hernádvécsén	649
SZABADOS GYÖRGY: Avarok eltűnőben, avagy a hasonulás három fokozatáról	671
SZALONTAI CSABA: A Szeged–öthalmi avar- és honfoglalás kori lelőhelyekről. Gondolatok egy mikrorégió hatalmi struktúrájáról	687
SZENTPÉTERI JÓZSEF: Az avar hatalmi központok kutatástörténetének kezdetei: Tomka Szászky János Hunnia Occ. Abarica című térképlapja 1751-ből.....	701
TAKÁCS MIKLÓS: Egy Szőny–Duna-parti ép Árpád-kori edényről.....	721
TOMKA GÁBOR: Hun volt, hun nem volt. Adatok egy késő középkori, vésett írásjeggyel díszített veretcsopotról.....	727
TÓTH GÁBOR – MELIS ESZTER – ILON GÁBOR: A ménfőcsanakai feltárás (2009–2011) bronzkori leletanyagának embertani és azokkal összefüggő régészeti eredményei.....	737
VADAY ANDREA: A szarmata barbaricum határvidékén	757
KÖHLER KITTI: A szarmatakorai temetkezés embertani feldolgozása.....	789
RÖVIDÍTÉSEK	795
SZERZŐINK.....	799